



## **ERZURUM AĞZI SÖZ VARLIĞINDA ESKİ TÜRKÇENİN İZLERİ\***

*Dilek AKAN BUDAK\*\**

### **ÖZET**

Türkiye Türkçesi konuşulduğu bölgelerde bazı ses ve şekil farklılıklarına bağlı olarak ağızlar ayrılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarından biri olan Erzurum ağzı, hem ses bilgisi hem de anlam bilgisi yönüyle dikkat çekici özelliklere sahiptir. Özellikle geçmişteki ve günümüzdeki kelime hazinesi açısından incelemeye alınınca Eski Türkçe ile Erzurum ağzı arasında önemli benzerlikler bulunur.

Hazırladığımız çalışmada, Erzurum ağzıyla ilgili yapılmış çalışmalar taranarak Eski Türkçenin söz varlığıyla kıyaslanmıştır. Bu çalışmada sadece ilgili kaynaklar taranmamış canlı kaynaklardan da yararlanılmıştır. Erzurum ağzında kullanılan sözcüklerin taranması sonucunda 130'a yakın kelimenin Eski Türkçede kullanılmış olan sözcüklerle anlamdaşlık gösterdiği saptanmıştır. Bu sözcüklerin bir kısmı ses bilgisi yönüyle de aynıdır. Geri kalanlarda bazı ses değişiklikleri olmuştur. Örneğin alma (elma), eke (büyük), eze (teyze), yelim (hafif), yu- (yık-a-), yun- (yık-an-), gibi sözcükler şekil ve anlam olarak Eski Türkçeye koşuttur. Böcüyh (E.a.)<sup>1</sup> / böğücük (E.T.)<sup>2</sup> (böcek), dözet- (E.a.) / tüzet- (E.T.) (düzelt-), oğrun (E.a.) / oğrı (E.T.) (gizlice) sözcüklerinde ise anlam koşutluğu devam ederken bazı ses değişiklikleri olmuştur. Çalışmamız içinde bu ses değişiklikleri de gösterilmiştir.

Sonuç olarak; bu makalede Erzurum ağzındaki Eski Türkçe sözcüklerin dikkat çekici sayıda olduğu ve birçoğunun ses yapısını da koruyarak aynı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Eski Türkçe ile Erzurum ağzı arasında benzerlik gösteren kelimelerle kurulmuş cümle örneklerine de eski metinlerde rastlanmıştır. Makalede bahsedilen örnek cümlelerin yanı sıra, Erzurum ağzında kullanılan atasözlerinden, deyimlerden, manilerden de örnekler verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Eski Türkçe, Türkiye Türkçesi ağızları, Erzurum ağzı.

\* Bu makale metni, 21-23 Mayıs 2009 tarihinde TDK ile Kafkas Üniversitesi tarafından ortaklaşa düzenlenen "Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı II" adlı çalıştayda dinleyicilere sunulmuş, basılmamış bildiri metnimizin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

\*\* Okt. Atatürk Üniversitesi-DİLMER, El-mek: dlek\_akan@hotmail.com

<sup>1</sup> E.a.: Erzurum ağzı.

<sup>2</sup> E.T.: Eski Türkçe.

## REMAINS OF THE OLD TURKISH IN ERZURUM DIALECT

### ABSTRACT

Turkey Turkish is separated to dialects depends on some sound and shape differences in spoken regions. Erzurum dialect, one of dialects of Turkey Turkish, has remarkable characteristics in respect to phonetics and semantics. Especially when analyzed in terms of word source in past and now it is seen that there are major similarities between The Old Turkish and Erzurum dialect.

In this study; publications about Erzurum dialect were searched and they were compared to vocabulary of the Old Turkish. Not only relevant publications were examined but also were utilized from live sources. It was determined that words used in the Old Turkish and about 130 words in Erzurum dialect had synonymity as a result the words used in Erzurum dialect were investigated. Some of these words are also same as phonetics. The rest of them were exposed to some sound alterations. For example, words e.g. alma (elma), eke (büyük), eze (teyze), yelim (hafif), yu- (yık-), yun- (yık-), are paralel to the Old Turkish as meaning and form. As keeping on meaning paralel, some sound changes are occurred in words such as böcüyh (E.d.)<sup>3</sup> / bögücük (O.T.)<sup>4</sup> (böcek), dözet- (E.d.) / tüzet- (O.T.) (düzelt-), oğrun (E.d.) / orrı (O.T.) (gizlice). These sound alterations were also indicated in our study.

Finally in this article; it was identified that there were remarkable numbers of Old Turkish words in Erzurum dialect and many of them had same sound structure with been used same meaning. In old texts it was found that there were sentence samples been established by words which had similarities between the Old Turkish and Erzurum dialect. In the article with mentioned sample sentences it was exemplified by idioms and Turkish poems used in Erzurum dialect.

**Key Words:** Old Turkish, Turkey Turkish dialects, Erzurum dialect.

<sup>3</sup> E.d.: Erzurum dialect.

<sup>4</sup> O.T.: Old Turkish.

## Giriş

Türkçe, tarihî devirlerinden beri birçok lehçeye ayrılmış bir dildir. Türkçenin Kuzeybatı (Kıpçak), Güneybatı (Oğuz-Türkmen), Güneydoğu ve Kuzeydoğu (Altay) olmak üzere dört lehçe grubu vardır.<sup>5</sup> Türkiye Türkçesi Güneybatı grubuna giren bir lehçedir. Çağdaş Türk lehçeleri arasında en çok konuşulan lehçe Türkiye Türkçesidir.

Türkiye Türkçesi de kendi içinde ses, şekil ve kısmen söz varlığı farklılıklarına dayanan ağızlara ayrılmıştır. Lehçelerin ve ağızların oluşmasına sebep olan değişik etkenler vardır. Tarihinde göçebe yaşam tarzını âdet edinmiş Türkler için göç, dili etkileyen önemli bir unsur olmuştur. Bu vasıta ile göçen dil, göçtüğü yeri etkilemiş ve bu yerden etkilenmiştir. Orta Asya'dan çıkan Türklerin dili de tarih boyunca farklı kollara ayrılmış, zamanla birbirlerinden etkilenmiştir.

Türkiye Türkçesi kendi içinde birtakım ağızlara ayrılmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi ağızlarından olan Erzurum ağzı, bunlardan biridir. Erzurum ağzı da kendi arasında ses, şekil farklılıklarına dayalı olarak alt kollara ayrılır. Bunların hepsinde söz varlığı açısından farklı dillerin - mesela Ermenice, Rusça- ve Eski Türkçenin etkisi göze çarpar.

Eski Türkçe, Türk dilinin ilk yazılı eserlerinin tespit edildiği dönemdir. Bu döneme kimi dilciler Göktürk ve Uygur metinlerini dahil ederken kimi dilciler Karahanlı eserlerini de alır.<sup>6</sup> Bu çalışmada; Erzurum ağzında kullanılan sözcüklerle Eski Türkçe sözcükler arasında koşutluk tespit edilirken Göktürk, Uygur ve Karahanlı metinleri esas alınmıştır. Çalışmada incelemeye alınan söz varlığı için; Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz'ın Erzurum ağzına yönelik önemli bilgiler içeren eseri "Erzurum İli Ağızları" temel başvuru kaynağı olmuştur. Söz varlığını kıyaslama noktasında eserin özellikle sözlük kısmından yararlanılmıştır. Bunun dışında Prof. Dr. Selahattin Olcay'ın "Erzurum Ağzı" adlı eseri, Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'nun "Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar" adlı çalışması, İhsan Coşkun Atılcan'ın "Erzurum Ağzı, Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü" isimli çalışması faydalanılan diğer kaynaklardır. Sıraladığımız bu yazılı kaynakların dışında sözlü olarak da derlediğimiz birtakım sözcükler, bazı halk kültürü malzemeleri oldu.<sup>7</sup> Erzurum ağzında kullanılan bu sözcüklerin bir kısmı anlam ve şekil bakımından Eski Türkçedeki sözcüklerle aynıdır. Bir kısım sözcükler ise; taşıdığı anlamı korurken biçim hususunda bazı ses değişikliklerine uğramıştır. Bu çalışmada Eski Türkçe ile Erzurum ağzında benzerlik gösteren sözcükler, biçimde ve anlamda benzerlik konusunda çatallaşma göstermesi nedeniyle iki grupta ele alınmıştır.

## Erzurum Ağzı Söz Varlığında Eski Türkçe Dönemine Ait İzler

### A- Anlam ve Şekil İtibariyle Aynı Olan Sözcükler

Erzurum ağzı söz varlığında Eski Türkçe ile anlam bakımından koşutluk gösteren kelimelerin bazıları yukarıda bahsi geçtiği gibi şekil olarak da aynı yapıdadır. Bu sözcükler şöyle sıralanabilir:

**alma (Eski Türkçe)<sup>8</sup> / alma (Erzurum ağzı)<sup>9</sup>:** "Elma" anlamına gelen bu sözcük Divānū Lugāti't-Türk<sup>10</sup> te aynı anlamda geçer. Oğuz lehçesinde kullanıldığı belirtilmiştir.

<sup>5</sup> Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 153

<sup>6</sup> Mustafa Özkan, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 25

<sup>7</sup> Sözlü olarak derlenen malzemeler hususunda, aile büyüklerinin kültür birikiminden istifade edilmiştir.

<sup>8</sup> Eski Türkçe: Metinde "E.T." şeklinde kısaltılarak gösterilecektir.

<sup>9</sup> Erzurum ağzı: Metinde "E.a." şeklinde kısaltılarak gösterilecektir.

**bögür/böyr (E.T.) / böğür (E.a.):** “Bögür, kaburga altındaki boşluk” anlamında olan “böğür” kelimesi DLT’de de geçmektedir.<sup>11</sup>

**çit (E.T.) / çit (E.a.):** DLT’de “üzerine desenler işlenmiş süslü bir Çin kumaşı”<sup>12</sup> anlamıyla geçen kelime Erzurum ağzında da “desenli kumaş” anlamını taşımaktadır.

**egir- (E.T.) / egir- (E.a.):** “Bük-, döndür-, çevir-” anlamında kullanılan sözcük, Erzurum ağzında “yün eğir-” şeklinde kullanılır. Yün eğirmeye yani yünü ip haline getirmeye yarayan alete de “teşi”<sup>13</sup> adı verilir. Karahanlı Türkçesi metinlerinden olan Atebetü’l Hakayık’ta da “egir-“ fiili geçer.<sup>14</sup> DLT’de “egir-” fiiliyle ilgili olarak geçen şu cümlelerde fiilin edilgen biçimi de görülür:

“Urāgut yīp egirdi: Kadın ip eğirdi.”

“Yīp egrildi: İp eğrildi.”

“Urāgut yīp egirsēdi: Kadın ip eğirmeyi arzuladı ve buna niyetlendi.”<sup>15</sup>

**eke (E.T.) / eke (E.a.):** Erzurum ağzında “iri, büyük, yetişkin, yaşlı” anlamlarında kullanılan sözcük; Göktürk abidelerinden Kül Tigin yazıtı kuzey yüzü 9. satırında “ākā”<sup>16</sup> şeklinde geçip “abla, hala” anlamına gelmiştir. DLT’de “yaşça büyük kız kardeş”<sup>17</sup> anlamı verilmiştir. Bu sözcük Erzurum ağzında “iri; büyük” anlamının yanında; yaşıdan beklenenin fazlasını bilen, çok bilmiş olan kişiler için de kullanılır.<sup>18</sup>

**er (E.T.) / er (E.a.):** Orhun abidelerinde “insan, kişi, adam, er, yiğit, erkek”<sup>19</sup> anlamlarında kullanılan sözcük DLT’de “erkek”<sup>20</sup> anlamında, Erzurum ağzında ise “erkek, koca” anlamlarında kullanılmaktadır.

<sup>10</sup> Karahanlı Türkçesi döneminde “elma” meyvesini adlandırmak üzere “alma” sözcüğünün yanında “almıla” kelimesi de kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmūd, Divānū Lugātī’t-Türk (Çev. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005: Sonraki kısımlarda DLT şeklinde kısaltılacaktır.

<sup>11</sup> DLT, s. 201

<sup>12</sup> DLT, s. 238

<sup>13</sup> Kaynak kişi 1

<sup>14</sup> Atebetü’l Hakayık’ta sözcük “sarmak” anlamında kullanılmıştır:

“bu kün tegsü mindin dürud ol yarın  
elig tuttaçımka egirse munga”

Edib Ahmet B. Mahmud Yükneki, Atebetü’l Hakayık (Haz. Reşit Rahmeti Arat), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 43

<sup>15</sup> DLT, s. 251

<sup>16</sup> “... ög(ü)m k(a)tun ul(a)yu ögl(e)r(i)m (e)k(e)l(e)r(i)m ...” (... annem Hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım ...) Talat Tekin, Orhon Yazıtları, TDK Yayınları, Ankara, 2006, s. 38, 39

<sup>17</sup> Divānū Lugātī’t-Türk’te “eke” sözcüğünün karşıladığı anlamı veren iki kelime daha vardır. “Eke, eçe ve eze” kelimeleri anlam olarak “yaşça büyük kız kardeş” demektir. Sözcükte görülen ünsüz değişimlerine Divān’da da dikkat çekilmiştir. DLT, s. 252

<sup>18</sup> Erzurum ağzında “eke” kelimesiyle kurulmuş olan bir deyim de vardır. “Ekelik taslamak” biçiminde iki kelimedenden oluşan deyim; “birinin karşısındakine çok bilmişliğini göstererek üstünlük kurmaya çalışması” anlamını taşır. Kaynak kişi 2

<sup>19</sup> Kül Tigin abidesi Doğu yüzü 31. satır: “um(a)y teg ög(ü)m k(a)tun kuut(i)ña in(i)m kül tig(i)n (e)r (a)t bultı ...” (Umay misali annem Hatun’un kutu sayesinde kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti ...) Talat Tekin, age, s. 32, 33

Bilge Kağan abidesi Doğu yüzü 11. satır: “inm(i)ş tir(i)l(i)p y(e)tm(i)ş (e)r bolm(i)ş ...” ((şehre) inmiş, derlenip toplanıp yetmiş kişi olmuşlar.) Talat Tekin, age, s. 54, 55

<sup>20</sup> Divānū Lugātī’t-Türk’te “er” sözcüğünün çokluk biçimi “eren” şeklinde verilmiştir. Bu sözcükten türetilen “eret-” (ergenleşmek, bir erkek olarak kabul edilmek) ve “erleş-” (erkeklik konusunda yarışmak) kelimeleri de Divān’da bulunur. DLT, s. 260, 261, 263

**erin- (E.T.) / erin- (E.a.):** Bu kelimeye Eski Türkçe döneminden Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemine ait eserlerde rastlanır.<sup>21</sup> “Erin-” sözcüğü; hem Eski Türkçede hem de Erzurum ağzında “üşenmek” anlamına gelir. Erzurum ağzında; “çağrılan yere erinme, çağrılmıyan yere görünme”<sup>22</sup> şeklinde ve anlam olarak; “davet edilen yere gidilmelidir, davet edilmeyen yere ise gidilmemelidir” anlamına gelen bir atasözü kullanılır.

**eze (E.T.) / eze (E.a.):** Sözcük Erzurum ağzında “teyze”<sup>23</sup> anlamında kullanılmaktadır. DLT’de “yaşça büyük kız kardeş”<sup>24</sup> anlamıyla geçer. “Eke” kelimesinin karşılığı olarak Oğuz lehçesinde kullanıldığı belirtilmiştir. (bkz. eke)

**kağıl- (E.T.) / kakıl- (E.a.):** “Saplanmak; gittiği yerde uzun süre kalmak” anlamlarına gelen sözcük DLT’de “vurmak, itmek” anlamlarını taşımaktadır. “Başra kağıldı”<sup>25</sup> (onun başına vuruldu) cümlesinde de görüldüğü gibi kelime “vurmak” manasında kullanılmıştır. Erzurum ağzında ise; ayaküstü gidilen bir yerde uzun süre kalmış olmayı anlatmak için “kakılıp kal-”<sup>26</sup> ifadesi çok kullanılır.

**kip (E.T.) / kip (E.a.):** Sözcük, “sıkı; bitişik; dar; boşluksuz; kalıp gibi oturan”<sup>27</sup> anlamlarına gelir. Erzurum’da “kip oturmak”<sup>28</sup> ifadesi sıkça kullanılır.

**ögür (E.T.) / ögür (E.a.):** “İnek vb. için gebe kalma” anlamına gelen kelime; Eski Uygur Türkçesinde “sürü, bölük” DLT’de ise “koyun, ceylan, carıye, keklik, deve sürüsü” anlamlarını taşımaktadır. Görüldüğü üzere anlamda değişme ve daralma olmuştur.

**sırı- (E.T.) / sırı- (E.a.):** Erzurum ağzında; “yorgan, şilte vb. eşyaları iri ve aralıklı olarak dikmek; sağlam, sıkıca dikmek”<sup>29</sup> anlamında kullanılan sözcük DLT’de “sık dikişle dikmek”<sup>30</sup> anlamında kullanılmıştır.

**süs- (E.T.) / süs- (E.a.):** “Boynuzuyla vurmak, boynuzlamak” demek olan sözcük Karahanlı Türkçesinde de aynı anlamda kullanılmıştır: “ūd süsdi”<sup>31</sup> (öküz tos vurdu). Erzurum ağzında bu fiilden “süsngen” sözcüğü yapılmış olup, “çok boynuz atan hayvan”<sup>32</sup> anlamında kullanılır.

Kaşgarlı Mahmūd’un eserinde “er” kelimesinin kuralsız çokluk şekli olan “eren” sözcüğü bulunmaktadır. Uygur Türkçesi dönemine ait olan “Altun Yaruk” adlı eserde ise; bu sözcüğün katmerli çokluk şekline (erenler) rastlanır: “(16) iki kırk törlüg ulug erenler” Ceval Kaya, Uygurca Altun Yaruk, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 111

<sup>21</sup> Uygurca Altun Yaruk’tan alınan bir cümleyle “erin-” kelimesinin Eski Uygur Türkçesindeki kullanımını örneklendirebiliriz: “(18) erinmedin barsunlar .. açig emgek timedin .. kaçan tegser ol yir ...” (üşenmeden varınlara (gitsinler) .. acı, sıkıntı (eziyet) demeden .. ne zaman ki o yere ulaşsalar ...) Ceval Kaya, age, s. 310

Divānū Lugāti’t-Türk’te bu kelimenin kullanımını göstermek amacıyla örnek bir cümle verilmiştir: “er işqa erindi: Adam kendisi için sıkıcı olan o işi yapmaya üşendi” DLT, s. 262

<sup>22</sup> Kaynak kişi 2

<sup>23</sup> Erzurum ağzında kullanılan “eze” sözcüğü; grup, aile bildiren “+gII” ekini de alır: “ezemgil” (teyzemler, teyzemgil). Kaynak kişi 1

<sup>24</sup> DLT, s. 275

<sup>25</sup> DLT, s. 400

<sup>26</sup> Kaynak kişi 2

<sup>27</sup> Efrasiyap Gemalmaz, Erzurum İli Ağızları, TDK Yayınları, Ankara 1995, c. III, s. 201

<sup>28</sup> Kaynak kişi 1

<sup>29</sup> Erzurum ağzında, sırıma işiyle yapılmış yorganlara “sırıma yorgan” denir. Kaynak kişi 2

<sup>30</sup> Divānū Lugāti’t-Türk’te “sırı-” fiilinin yanında bu fiilin işteşlik eki (sırış-) ve ettirgenlik eki almış şekli de (sırış-) bulunur:

“ol kidiz sırıdı: O, keçeyi, Türkmenlerin yaptığı gibi sık dikişle dikti.”

“qız anasıña kidiz sırışdı: Kız (Türkmenlerin çadır örtüsü, eyer bezi ve benzeri şeyleri dikerken yaptığı gibi) keçeyi sık dikişle dikmekte annesine yardım etti.”

“ol qızqa kidiz sırıttı: O, kızı, sık dikişle keçeyi dikme işiyle görevlendirdi.” DLT, s. 491

### Turkish Studies

**tor (E.T.) / tōr (E.a.):** DLT’de “kuş ya da balık avlamada kullanılan kapan veya ağ” olarak geçen “tor” kelimesi Erzurum ağzında; “kum eleği; balıkçı ağı; süzgeç; acemi”<sup>33</sup> anlamlarında kullanılır.

**uban- (E.T.) / uban- (E.a.):** “Boşa vakit geçirmek; oyalanmak” anlamına gelen kelime, Eski Türkçede “gizlenmek”<sup>34</sup> anlamında geçmiştir. Anlamda kısmen değişiklik olmuştur.

**ulam (E.T.) / ulam (E.a.):** “Ücretsiz ve bazen sıra ile görülen iş; angarya” demek olan “ulam” Eski Uygur Türkçesinde “daimi”<sup>35</sup> anlamında kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde ise; “ul” şeklinde bir sözcük vardır ve “temel, esas” anlamına gelmektedir.<sup>36</sup>

**yāl (E.T.) / yal (E.a.):** Sözcüğe DLT’de<sup>37</sup> “at yelesi”, Kutadgu Bilig’de<sup>38</sup> “ense” anlamı verilmiştir. Erzurum ağzında da “at yelesi” anlamındadır.

**yarma (E.T.) / yarma (E.a.):** Sözcük; “fazla derin olmayan uçurum” demektir. DLT’de ise şu açıklama vardır: “Uzunlamasına yarılan herhangi bir şeyi anlatmak için kullanılır.”<sup>39</sup>

**yelim (E.T.) / yelim (E.a.):** Kelime “hafif”<sup>40</sup> anlamını taşır.

**yu- (E.T.) / yu- (E.a.):** Eski Uygur metinlerinde “yıkamak”<sup>41</sup> anlamına gelen sözcük DLT’de yine aynı anlamla şu örneklerde geçer: “Ol tōn yūdı.” (O, giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] yıkadı.), “Kānıg k̄ān bile yūmas.”<sup>42</sup> (Kan kanla yıkanmaz.). “Yu-” sözcüğü Erzurum ağzında da “yık-” anlamında kullanılır.<sup>43</sup>

**yun- (E.T.) / yun- (E.a.):** “Yu-” fiilinin dönüşlülük eki almış şeklidir. “Yıkamak” anlamına gelen sözcük Eski Uygur metinlerinde de geçmiştir.<sup>44</sup>

### B- Anlam ve/veya Şekil İtibariyle Değişime Uğramış Sözcükler

Erzurum ağzı ile Eski Türkçenin söz varlığı arasında benzerlik gösteren birtakım kelimeler, görüldüğü gibi hem biçim hem de anlam yönüyle neredeyse aynıdır. Söz varlığı bahsinde benzerlik gösteren diğer sözcüklerde ise bazı biçim farklılıkları ve anlam değişimleri olmuştur. Erzurum ağzında

<sup>31</sup> DLT, s. 517

<sup>32</sup> Gemalmaz, age, s. 288

<sup>33</sup> Kaynak kişi 2

<sup>34</sup> Cengiz Alyılmaz, Eski Türkçenin Lügati, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Erzurum 1986, s. 83

<sup>35</sup> “ulam yarlık” (tapu senedi). Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara 1968, s. 264

<sup>36</sup> “negü tir eşitgil ukuşluğ büğü/bügüler sözün sözke ul tüp tiyü”

(Akıllı hakim ne der, dinle; hakimlerin sözünü/sözlerin temeli ve esası olarak kabul etmelidir.) Kutadgu Bilig, s. 1004, 1005

<sup>37</sup> Divān’da “yāl” sözcüğü için “at yālī” biçiminde bir tamlama örneği verilmiştir. Tamlama; “Atın yelesinin bulunduğu bölge, üzerinde yelenin uzadığı deri” anlamına gelmektedir. DLT, s. 651

<sup>38</sup> “tümen arzu ni’met yidiñ inçlenip/boyun yal bedüttüñ buğa teg kılıp”

(Sen huzur içinde bin türlü arzu ve nimete ulaştın/bir boğa gibi boynunu ve enseni kalınlaştırdın.) Kutadgu Bilig, s. 964, 965

<sup>39</sup> DLT, s. 667

<sup>40</sup> Kaynak kişi 1

<sup>41</sup> A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara 2000, s.313

<sup>42</sup> DLT, s. 706

<sup>43</sup> Erzurum ağzında bu sözcükle ilgili bir atasözü de vardır: “El eli yur, el de döner yüzü yur.” Sebahattin Bulut, Erzurum Çarşı Pazar, Halk Oyunları ve Halk Türküleri Derneği Kültür Yayınları, Erzurum 1997, s. 90

<sup>44</sup> “... ol suv (7) içinte kirip arıtı yunsun kaçan (8) yuna tükettükde ol yunmuş suvug (9) mandal içindeki aş içgü birle suv-(10)-da töksün kaçan yunmuşda kin yangı arıg (11) ton kedip mandaltın ünüp bir arıg (12) ev içinte kirip ...” Ceval Kaya, age, s. 266, Gabain, age, s. 313

böyle kelimeler sayıca daha fazladır. Eski Türkçeyle benzerlik konusunda dikkati çeken bu tür sözcükleri de şöyle sıralayabiliriz:

**ağu (E.T.) / ağu (E.a.):** “Zehir” anlamına gelen sözcük Eski Uygur Türkçesinde<sup>45</sup> ve Karahanlı Türkçesinde<sup>46</sup> kullanılmıştır. Sözcük Erzurum ağzında şu bedduada da geçer: “İçen ağu ola”<sup>47</sup> yani; “[yedığın, içtiğin] içine zehir olsun”. Erzurum ağzında “ağu” kelimesinin, çok tuzlu yapılmış olan yemekler için “ağu ol-, ağu gibi ol-”<sup>48</sup> biçiminde kullanımı da vardır.

**ağrıġ (E.T.) / ağrı (E.a.):** Göktürk metinlerinde ve Eski Uygur Türkçesinde de kullanımına rastlanan sözcüğün son sessiz harfi “ġ” düşmüştür. Eski Türkçede bu sözcükten türemiş olan ve “ağrılı; hastalıklı; hasta” anlamlarına gelen “ağrıġlıġ” kelimesi, Erzurum ağzında aynı anlamda “ağrıġlı”<sup>49</sup> biçiminde kullanılmaktadır.

**alūġ (E.T.) / aloġ (E.a.):** DLT’de; “sarı erik” anlamı verilen sözcük Erzurum ağzında iç sesteki yuvarlak ünlüsünü korur. “Dağlarda yetişen bir ağaççığın meyvesi, alıġ”<sup>50</sup> anlamına gelir.

**anuk (E.T.) / anıġ (E.a.):** Sözcük DLT’de “hazır olan şey”<sup>51</sup> anlamında geçmiştir. Erzurum ağzında ise; “çorbalara katılan, kurutularak hazırlanmış kokulu bitkiler”<sup>52</sup> demektir.

**argun (E.T.) / arġın (E.a.):** Su kenarlarında yetişen ve sapları yenilen bir bitkidir.<sup>53</sup>

**aşak (E.T.) / aşşah (E.a.):** Sözcük Eski Uygur metinlerinde “aşa” şeklinde geçip “ötede”<sup>54</sup> anlamına gelmektedir. DLT’de ise “aşak” biçiminde verilerek “dağ eteġi” anlamına geldiġi açıklanmıştır. Oġuz lehçesinde kullanılan bir sözcüktür.<sup>55</sup> Erzurum ağzında; ünsüz ikizleşmesi ve ünsüz deġişimine uğrayarak sözcük “aşşah” haline gelmiş ve “aşaġı” anlamında kullanılmaktadır.

**bekmes (E.T.) / beyhmes (E.a.):** “Pekmez” anlamına gelen sözcük DLT’de geçmektedir.<sup>56</sup> Oġuz lehçesinde geçtiġi belirtilir.

**bıldur (E.T.) / bıldır (E.a.):** DLT’de “bir önceki yıl”<sup>57</sup> anlamı verilerek, kelimenin ikinci hece ünlüsü yuvarlak olarak kullanılmıştır. Erzurum ağzında bu seste düzleşme vardır. “Geçen yıl”<sup>58</sup> anlamını taşır.

<sup>45</sup> Eski Uygur Türkçesinde “zehir” anlamına gelmektedir. Ahmet Caferoġlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüġü, s. 8 Gabam, age, s. 259

<sup>46</sup> Bu sözcük Karahanlı Türkçesi döneminde de “ağu” biçiminde kullanılmıştır:  
“yise toğsa kılķı bolur buġruġu (Yiyip karnı doydu mu deve aygırı kesilir;  
kalı ġarnı aġsa bilip yir aġu” Eġer karnı acıkırsa, bile bile zehir yer.)  
Kutadġu Bilig, s. 272, 273

DLT, s. 137

<sup>47</sup> Kaynak kişi 1

<sup>48</sup> Kaynak kişi 2

<sup>49</sup> Gemalmaz, age, s. 19

<sup>50</sup> Gemalmaz, age, s. 26

<sup>51</sup> DLT, s. 144

<sup>52</sup> Gemalmaz, age, s. 27

<sup>53</sup> Gemalmaz, age, s. 27

<sup>54</sup> Gabam, age, s. 262

<sup>55</sup> DLT, s. 155

<sup>56</sup> DLT, s. 181

<sup>57</sup> DLT, s. 186

<sup>58</sup> Kaynak kişi 1

- bıŝıĝ (E.T.) / bışi (E.a.):** Eski Türkçe kullanımındaki “ĝ” sesi erimiştir. Eski Uygur Türkçesinde “olgun, piŝmiŝ”<sup>59</sup> anlamlarına gelen sözcük, Erzurum aĝzında bir yemek çeŝidinin adı olmuştur. Kalınca küçük yufkaların arasına iç malzeme koyarak yaĝda kızartılan bir tür hamur iŝidir. DLT’de “bıŝıĝ”<sup>60</sup> şeklinde geçer.
- buzāĝu (E.T.) / bizaf (E.a.):** Eski Uygur metinlerinde “pūzāĝu”<sup>61</sup> ŝeklinde de kullanılan sözcük, “buzāĝı” anlamına gelmektedir. DLT’de “buzāĝu” biçiminde geçen kelime, Erzurum aĝzında birçok ses olayına maruz kalmıŝtır.
- boduĝ (E.T.) / boyah (E.a.):** “Boya” anlamındaki sözcük DLT’de de geçmektedir.<sup>62</sup>
- bögücük (E.T.) / böcüyh (E.a.):** “Bög” kelimesi Eski Türkçede; bir tür büyük ve zehirli örümcek anlamında geçer.<sup>63</sup> “Bögücük” ve “böcüyh” sözcükleri “böcek” anlamına gelip, Erzurum aĝzı kullanımında bazı ses olaylarına uğramıştır.
- buĝ (E.T.) / buĝah (E.a.):** Eski Uygur Türkçesinde kullanılan “buĝ”<sup>64</sup> Erzurum aĝzında “buĝah”<sup>65</sup> biçimine girmiŝ olup; “gerdan, boyun” anlamına gelir.
- buĝun (E.T.) / buĝun (E.a.):** Bu kelime Eski Uygur Türkçesinde; “halk, ahali” demektir.<sup>66</sup> Erzurum aĝzında çok yorulmayı dile getiren ŝu deyimde kullanılır: “Bel buĝun gir-”<sup>67</sup>.
- bürük (E.T.) / büriyhlen- (E.a.):** DLT’de “ilmek, birŝeylere sarılan sicim” anlamlarına gelen “bürük”, Erzurum aĝzında bazı ses olaylarına uğrayarak “sarıl-; büzül-; bürün-” anlamlarına gelir.
- epiŝ (E.T.) / ebiŝ (E.a.):** DLT’de “epiŝ-altı aylık keçi yavrusu”<sup>68</sup> olarak geçen sözcük Erzurum aĝzında; “iki yaşında diŝi keçi”<sup>69</sup> demektir.
- igit (E.T.) / igirt (E.a.):** “ekirdek”<sup>70</sup> anlamında kullanılan bu sözcük DLT’de “pamuk tohumu”<sup>71</sup> anlamıyla bulunur.
- ulıĝ (E.T.) / culuĝ (E.a.):** DLT’de “üveyik büyüklüĝünde alacalı bir su kuŝu”<sup>72</sup> demek olan kelime, Erzurum aĝzında “hindi ve akbaba”<sup>73</sup> anlamlarında kullanılır.
- um- (E.T.) / cum-/im- (E.a.):** Sözcük “yıkankmak, tüm bedeni yıkamak, banyo yapmak”<sup>74</sup> anlamındadır.

<sup>59</sup> Gabam, age, s. 268

<sup>60</sup> DLT, s. 187

<sup>61</sup> Gabam, age, s. 271

<sup>62</sup> Tucer Gülensoy, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüĝü, TDK Yayınları, Ankara, 2007, s. 163

<sup>63</sup> Tuncer Gülensoy, age, s. 169

<sup>64</sup> Bu sözcük Eski Uygur Türkçesinde “gırtlak, boĝaz” anlamına gelir. Ahmet Caferoĝlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüĝü, s. 51

<sup>65</sup> Erzurum aĝzında çok kilolu olan kiŝilerin durumunu anlatmak için ŝu ifadelerden biri kullanılır: “Buĝaĝı assılıŝ/buĝaĝı sallanır”. Kaynak kişi 1

<sup>66</sup> Gabam, age, s. 270

<sup>67</sup> “Belim buĝunum gırlıdı.” Kaynak kişi 1

<sup>68</sup> DLT, s. 227

<sup>69</sup> Kaynak kişi 1

<sup>70</sup> Kaynak kişi 1

<sup>71</sup> DLT, s. 236

<sup>72</sup> DLT, s. 244

<sup>73</sup> Kaynak kişi 1

<sup>74</sup> Kaynak kişi 2



- tan- (E.T.) / dan- (E.a.):** Kelime “dalmak, düşmek, gelmek, hissolmak” anlamında kullanılır. “İçine dan-”, “gelbine dan-”<sup>75</sup> deyimleri sıkça kullanılmaktadır.
- tatıĝ (E.T.) / dadah(ĝ) (E.a.):** Eski Uygur Türkçesinde “tatıĝ-yemek, tat”<sup>76</sup> şeklinde kullanılmış olan sözcük DLT’de; “tātıĝ-hoş bir lezzet”<sup>77</sup> demektir. Erzurum ağızında ise “çocuk maması”<sup>78</sup> anlamında kullanılmaktadır.
- tawıŝĝan (E.T.) / dawuşan (E.a.):** “Tavşan” anlamındaki sözcük Eski Uygur metinlerinde<sup>79</sup> ve DLT<sup>80</sup>’de aynı anlamda geçmiştir.
- tegirme (E.T.) / degirmi (E.a.):** “Yuvarlak” anlamına gelen kelime Eski Uygur metinlerinde “teğirmi”<sup>81</sup> olarak kullanılmıştır. DLT’de ise “teğirme” şeklinde ve yine “yuvarlak” anlamında yer almıştır. Erzurum ağızında da bir insanın yüz şeklinin yuvarlak olduğunu anlatmak için “degirmi sıfat”<sup>82</sup> ifadesi kullanılır.
- tegi (E.T.) / deyin/diyin (E.a.):** Eski Türkçede Göktürk metinlerinde geçen “tegi”<sup>83</sup> kelimesi “kadar” anlamında kullanılmıştır. Bu yapı Eski Uygur metinlerinde de geçmektedir. Erzurum ağızında bu sözcüklerin yanı sıra “tegi”den gelen “deyni”<sup>84</sup> de aynı anlamda kullanılmaktadır.
- tındur-/tındırma- (E.T.) / dındır- (E.a.):** “Anlamak, aldırma, dinlemek”<sup>85</sup> anlamında olan sözcük, Göktürk metinlerinden beri gelen “tın-” eyleminden türemiştir.
- tıñıla-/dıngıl-da- (E.T.) / dıngıla- (E.a.):** “Yerine oturamamış olmak, sallanmak” ifadelerini taşıyan kelimedden yine “yerinde sabit duramayan, dengesi bozuk” anlamını taşıyan “dıngılıh” sözcüğü türetilmiştir.
- tın- (E.T.) / dıncel- (E.a.):** Sözcük, Uygur ve Karahanlı döneminde “dinlenmek” anlamını taşımıştır. Nitekim Erzurum ağızında yaşayan şekli “dıncel-”<sup>86</sup> de “dinlenmek” anlamındadır.
- tiñ (E.T.) / ding (E.a.):** Değirmende dövme hazırlamakta kullanılan taş tekerlektir.<sup>87</sup> Sözcükte t>d değişimi görülürken nazallık korunur.
- tire- (E.T.) / dirgen (E.a.):** Diren; demirden yapılmış, üç veya beş dişli ot veya sap kaldırmaya yarayan alettir.<sup>88</sup> “Tir-, dir-, der-” (topla-) eyleminden türetilmiştir.
- tirek (E.T.) / direyhlen- (E.a.):** “Tirek” isminden türetilmiş olup “dikil-, yüksel-, sertleş-, kalk-” anlamlarında kullanılır. Yine t>d değişimi görülür.

<sup>75</sup> Kaynak kişi 2

<sup>76</sup> Gabam, age, s. 297

<sup>77</sup> DLT, s. 540

<sup>78</sup> Kaynak kişi 1

<sup>79</sup> Gabam, age, s. 297

<sup>80</sup> “tawıŝĝan yılı: On iki yıllık Türk takviminin yıllarından birinin adı. DLT, s. 543

<sup>81</sup> Gabam, age, s. 298

<sup>82</sup> Kaynak kişi 1

<sup>83</sup> Tekin, age, s. 172

<sup>84</sup> Gemalmaz, age, s. 77

<sup>85</sup> Erzurum ağızında aldırış etmemeyi, umursamazlığı ifade eden şöyle bir cümle kullanılır: “Heş dındırır.” Kaynak kişi 1

<sup>86</sup> Gemalmaz, age, s. 79

<sup>87</sup> Kaynak kişi 1

<sup>88</sup> Gemalmaz, age, s. 79

- tiz (E.T.) / dizleme (E.a.):** Bu sözcük “tiz” isminden türetilmiş, “bir tür uzun konçlu çorap” anlamını taşımaktadır.<sup>89</sup>
- tolğuş (E.T.) / doluş (E.a.):** Eski Uygur metinleri ve DLT’de “şişmiş tulum”<sup>90</sup> demek olan kelime, Erzurum ağzında “dana”<sup>91</sup> anlamında kullanılmaktadır.
- dön- (E.T.) / döne (E.a.):** “Defa, sefer” anlamına gelir.
- tüzet- (E.T.) / dözet- (E.a.):** “Düzeltemek” anlamında kullanılan sözcükte t>d değişimi olmuştur. “Tüz” Eski Uygur metinlerinde ve DLT<sup>92</sup>’de aynı anlamla geçmektedir.
- aba (E.T.) / efe (E.a.):** “Baba”<sup>93</sup> anlamında olan kelime Kaşgarlı’nın eserinde şu açıklamayla yer alır: “aba: Baba (Tübit lehçesi). Bu sözcük onların dilindeki Arapçadan kalma sözcüklerden biridir...”<sup>94</sup>
- ekiz (E.T.) / ekiz (E.a.):** Sözcüğe DLT’de “ikiz”<sup>95</sup> anlamı verilerek, kelimenin Karahanlı Türkçesi dönemindeki anlamıyla Erzurum ağzında yaşadığı görülmektedir. İkiz ünsüz Erzurum ağzında tekleşmiştir.
- em (E.T.) / emliyh (E.a.):** Eski Uygur metinlerinde bu sözcük, “em, im, yem”<sup>96</sup> biçimlerinde geçer. “İlaç” anlamındaki bu kelime DLT’de de “em”<sup>97</sup> şeklinde geçer. Erzurum ağzında “em+liyh”<sup>98</sup> şeklinde kelime türetilerek “ilaç” anlamında kullanılmaktadır.
- enükle- (E.T.) / eniyhle- (E.a.):** “Yavrula-, doğur-” anlamında olan sözcük hayvanlar için kullanılır. DLT’de “enük”<sup>99</sup> şeklinde geçen kelime, aslan, sırtlan, kurt, köpek yavruları için kullanılır.
- ir (E.T.) / er (E.a.):** “Erken” anlamında kullanılan bir kelimedir.
- englik (E.T.) / erniyh (E.a.):** DLT’de “eng” sözcüğü “yanak” demektir.<sup>100</sup> “Englik” ise “allık” anlamında kullanılan bir sözcüktür.
- esür- (E.T.) / esir- (E.a.):** Kelime Erzurum ağzında “sinirlenmek; huyu tutmak” anlamlarını taşır. “Es-” eyleminin “titremek; gücü azalmak” anlamları da vardır. Erzurum ağzında “İçi es-, eli ayağı es-” deyimleri kullanılmaktadır.<sup>101</sup>
- ew- (E.T.) / eveti (E.a.):** Eski Uygur metinlerinde “ew-, iw-” biçiminde geçen sözcüğe “yürütmek” anlamı verilmiştir.<sup>102</sup> Bu sözcük DLT’de “acele etmek” manasıyla yer alır. Erzurum ağzında “eveti” sözcüğü “acele” anlamına gelip, birisini acele ettirmek için “evdir-” fiili “acele ettir-”

<sup>89</sup> Kaynak kişi 2

<sup>90</sup> DLT, s. 576

<sup>91</sup> Kaynak kişi 1

<sup>92</sup> DLT, s. 612

<sup>93</sup> Bu sözcük de “eze” kelimesinde olduğu gibi isimden isim yapan ve aile, grup bildiren “+gII” ekini alır: “Efemgile gittim.” (Babamlara gittim.) Kaynak kişi 1

<sup>94</sup> DLT, s. 129

<sup>95</sup> DLT, s. 253

<sup>96</sup> Gabam, age, s. 264

<sup>97</sup> DLT, s. 255

<sup>98</sup> Kaynak kişi 1

<sup>99</sup> DLT, s. 259

<sup>100</sup> DLT, s. 259

<sup>101</sup> Kaynak kişi 2

<sup>102</sup> Gabam, age, s. 265

anlamında kullanılır. Eski Türkçede kullanılmış olan fiile, Erzurum ağzında ettirgenlik eki getirilerek kullanıldığı da görülür: ev-dir-.

**evrül- (E.T.) / ewrül- (E.a.):** Eski Uygur metinlerinde ve DLT’de “dönmek, çevrilmek” anlamlarını taşıyan sözcük Erzurum ağzında; “altı üstüne gel-; yıkıl-; ters dön-” anlamlarında kullanılmaktadır. Erzurum sözlü kültür ürünleri içinde bu sözcüğün geçtiği bir mani de vardır:

“Erzurum evrüllesen  
Çarh ola çevrüllesen  
Yarım içinden çıhsın  
Himinden devrüllesen”<sup>103</sup>

**evür- (E.T.) / ewür- (E.a.):** Sözcük “çevirmek; tercüme etmek” anlamlarıyla Eski Uygur metinlerinde karşımıza çıkar.<sup>104</sup> Erzurum ağzında “çevirmek; ters yüz etmek”<sup>105</sup> manasında kullanılır.

**eg- (E.T.) / ey- (E.a.):** “Bükmek”<sup>106</sup> anlamına gelen kelime DLT’de de bu anlamıyla geçer.<sup>107</sup>

**englik (E.T.) / eyniyh (E.a.):** Üstte geçen “erniyh” kelimesi gibi bu da “allık” demektir.

**kağ (E.T.) / gaga (E.a.):** “Kuru yemiş; meyve; sulu bir yiyeceğin taneleri”<sup>108</sup> anlamına gelir. DLT’de “kurutulmuş erik veya erik benzeri meyveler” olarak geçer.<sup>109</sup>

**kağ (E.T.) / gağ (E.a.):** Bu kelime de “gaga” sözcüğünde olduğu gibi, kurutulmuş erik ya da erik benzeri meyveleri tanımlar.<sup>110</sup>

**kağ (E.T.) / gağaş (E.a.):** “Kurutulmuş et”<sup>111</sup> demektir.

**kala- (E.T.) / gala- (E.a.):** “Odun, tezek vb. yi düzgünce üst üste yığmak”<sup>112</sup> anlamında kullanılan bir kelimedir.

**kala- (E.T.) / galağ (E.a.):** Yığıcı özellikle tezek yığıcıyı adlandırır.<sup>113</sup>

**kağa kara (E.T.) / garagura (E.a.):** DLT’de “siyah”<sup>114</sup> anlamına gelen sözcük, Erzurum ağzında “kabus” anlamına gelir. Erzurum ağzı söz varlığı içinde “garagura bas-”<sup>115</sup> ifadesi, “kabus gör-” manasında kullanılır.

**karak (E.T.) / garığ/karığ (E.a.):** Sözcük DLT’de “göz yuvarı”<sup>116</sup> ni betimlerken Erzurum ağzında “göz ağrısı; bir çeşit göz hastalığı”<sup>117</sup> olarak kullanılır.

<sup>103</sup> Bulut, age, s. 92

<sup>104</sup> Gaban, age, s. 265

<sup>105</sup> Kaynak kişi 1

<sup>106</sup> Kaynak kişi 2

<sup>107</sup> DLT, s. 249

<sup>108</sup> Kaynak kişi 1

<sup>109</sup> DLT, s. 400

<sup>110</sup> Gemalmaz, age, s. 117

<sup>111</sup> Gemalmaz, age, s. 117

<sup>112</sup> Gemalmaz, age, s. 117

<sup>113</sup> Kaynak kişi 1

<sup>114</sup> DLT, s. 402

<sup>115</sup> Kaynak kişi 1

<sup>116</sup> DLT, s. 402

<sup>117</sup> Gemalmaz, age, s. 118

- karlıgaç (E.T.) / garlanguş (E.a.):** DLT’de bu kelime için ikili kullanım vardır. Kırılgaç anlamındaki sözcük hem “karlıgaç” hem de “karğılaç” biçiminde kullanılmıştır.<sup>118</sup> Kuş isminin yanı sıra, eski Erzurum evlerinde tavan çeşidi olarak, ahşapla yapılan “kırılgaç örtü”<sup>119</sup> modeli de vardır.
- kart (E.T.) / gatmağ (E.a.):** Kelime; “kabuk, başta olan kepek” anlamlarına gelir. “Başı gatmağ tut-”<sup>120</sup> ifadesi Erzurum ağzında kullanılmaktadır.
- ıavur- (E.T.) / gawurğa (E.a.):** Çayın yanında çerez gibi atıştırılan kavrulmuş buğdaydır.<sup>121</sup>
- kemi (E.T.) / gem (E.a.):** Erzurum ağzında “döven” anlamında olan sözcük DLT’de; “atmak, fırlatmak”<sup>122</sup> manasını taşır.
- kın (E.T.) / gen (E.a.):** “Geniş” anlamındaki kelimeye Eski Türkçe metinlerde “sonra; istikbal”<sup>123</sup> anlamları verilmiştir.
- ker- (E.T.) / ger (E.a.):** Yünü ip haline getirmeye yarayan aletin yani “teşi”nin tepesinde bulunan ipliğin geçirildiği çengeldir. “Ker-” eylemi DLT’de “germek” anlamında geçer.<sup>124</sup>
- kezik (E.T.) / gezeyh (E.a.):** Otlak, mera anlamında kullanılan bir sözcüktür.<sup>125</sup>
- kılık (E.T.) / gılt/gıltıh (E.a.):** DLT’de “saçta bulunan kepek”<sup>126</sup> anlamını taşıyan kelime Erzurum ağzında “baş; uç; taraf”<sup>127</sup> anlamında kullanılmaktadır. “Ayak gıltıh, baş gıltıh” sık kullanılan ifadelerdendir.
- kıır (E.T.) / giro (E.a.):** Eski Türkçede kullanılan “kıır” isminden yapılmış ve “saçları kırılmış orta yaşlı erkeği”<sup>128</sup> anlatmak için kullanılır.
- kiz (E.T.) / gizlin (E.a.):** “Gizli” anlamında kullanılır. “Kiz” sözcüğü Eski Uygur metinlerinde “kap” anlamında geçmiştir. Bu anlam zamanla DLT’de “gizlen-”<sup>129</sup> manasına gelmiştir.
- koşşı (E.T.) / gonşi (E.a.):** Eski Uygur metinleri ve DLT’de geçen sözcük “komşu” anlamına gelir. DLT’de “koşşı” ve “koşni” şeklinde ikili kullanımı verilerek ikisinin de doğru olduğu belirtilir.<sup>130</sup>
- konum (E.T.) / gonum (E.a.):** Bu kelime “gonşi” sözcüğü ile ikileme oluşturarak kullanılır. “Gonum gonşi” şeklinde kullanılan yapı “komşular” anlamına gelir.
- koşa (E.T.) / goşa (E.a.):** DLT’de “koş” kelimesi, “herhangi bir şeyin çifti; bir eşi olan”<sup>131</sup> anlamını taşır. Erzurum ağzında “yan yana; çift; birlikte”<sup>132</sup> anlamlarında kullanılır.

<sup>118</sup> DLT, s. 406<sup>119</sup> Kaynak kişi 2<sup>120</sup> Kaynak kişi 1<sup>121</sup> Kaynak kişi 2<sup>122</sup> DLT, s. 302<sup>123</sup> Gabam, age, s. 281<sup>124</sup> DLT, s. 305<sup>125</sup> Gemalmaz, age, s. 134<sup>126</sup> DLT, s. 424<sup>127</sup> Gemalmaz, age, s. 135<sup>128</sup> Gemalmaz, age, s. 135<sup>129</sup> DLT, s. 317<sup>130</sup> DLT, s. 443<sup>131</sup> DLT, s. 443

- köger- (E.T.) / göger- (E.a.):** “Yeşer-; koyu yeşil bir renk al-” anlamı taşıyan sözcük DLT’de “köker-” biçiminde geçip “rengi kurşuniye dön-” anlamında bulunur.<sup>133</sup> Erzurum ağzında yeşermiş, yeşil rengini almış bir tür (civil) peyniri adlandırmak için “gögermiş peynir” ifadesi kullanılır.<sup>134</sup>
- kuç- (E.T.) / guc-/gucula- (E.a.):** “Kucakla-” anlamına gelen sözcük Eski Uygur metinlerinde ve DLT’de aynı anlamda geçer.
- kulun (E.T.) / gulun (E.a.):** “Tay” anlamına gelen kelime Eski Uygur metinlerinde ve DLT’de aynı manaya gelir. Erzurum ağzında baştaki seste tonlulaşma olmuş, k>g değişimi meydana gelmiştir.
- kaçan (E.T.) / haçan (E.a.):** “Nasıl; ne zaman; ne zaman ki” anlamlarında kullanılan bir edattır. Bu sözcük Eski Uygur metinlerinde ve DLT’de de Erzurum ağzındaki manayı taşır.
- ırğa (E.T.) / irğala- (E.a.):** “Salla-; rahatsız et-” anlamlarında kullanılan kelime Eski Uygur Türkçesinde “ırğal-”<sup>135</sup> biçiminde de geçer. DLT’de “salla-” manasında yer alır.
- ķāgūt/ķavut (E.T.) / gavut (E.a.):** Özellikle yeni doğum yapmış kadınlar için hazırlanan bir tür yemeğin adıdır. Haşlanıp kurutulmuş buğdayın kavrulmasıyla yapılır. Suyu pişirilen kavrulmuş buğdayın ortasına yağ ve şeker de konur. DLT’de bu sözcük aynı anlamıyla ancak ikili kullanımıyla yer almıştır.<sup>136</sup>
- kar- (E.T.) / qarğın (E.a.):** “Coşkun su; ilkbaharda karların erimesiyle dağlardan inen su”<sup>137</sup> demektir.
- kirşen (E.T.) / kirşan (E.a.):** DLT’de “kirşen” ve “kirşenlen-”<sup>138</sup> biçimlerinde geçen sözcük; “yüze sürülen beyaz boya” demektir.
- ķurıķ (E.T.) / ķuriyh (E.a.):** Sözcük “süt tayı” anlamına gelir.<sup>139</sup>
- bañ (E.T.) / mangılda- (E.a.):** Yansıma bir sestem türemiş olan sözcük “yankı yap-; çımla-” anlamına gelir.
- oğrı (E.T.) / oğrun (E.a.):** Eski Uygur metinlerinde ve DLT’de “hırsız” karşılığını veren kelime Erzurum ağzında “gizlice” anlamına gelir. Nitekim hırsızlıkla gizlilik arasında da anlam bağı vardır.
- üleż (E.T.) / ölez (E.a.):** Neredeyse sönecek olan, çok zayıf ışığı; ateşi anlatmak için kullanılır.
- bürçek (E.T.) / pürçüyhli (E.a.):** DLT’de “bürçek” sözcüğü “insanın perçemi; atın perçem, yele ya da kuyruk tüyü”nü anlatmak için kullanılır.<sup>140</sup> Erzurum ağzında “havuç”<sup>141</sup> anlamını taşıyan kelime; havuç kökünün saçaklı olmasından dolayı böyle adlandırılmış olabilir.

<sup>132</sup> Gemalmaz, age, s. 143

<sup>133</sup> DLT, s. 319

<sup>134</sup> Kaynak kişi 2

<sup>135</sup> Gaban, age, s. 273

<sup>136</sup> DLT, s. 392

<sup>137</sup> Gemalmaz, age, s. 192

<sup>138</sup> DLT, s. 316

<sup>139</sup> Gemalmaz, age, s. 207

<sup>140</sup> DLT, s. 213

<sup>141</sup> Kaynak kişi 2

- saçığ (E.T.) / saçı (E.a.):** Erzurum ağzında; yeni evlenen kıza yakınları, tanıdıkları tarafından alınan düğün hediyesi demektir. Eski Uygur metinlerinde “kurban, sadaka”<sup>142</sup> anlamında geçmiştir. DLT’de “saçuk”<sup>143</sup> şeklinde geçip “saçılmış, dağılmış” manalarını taşımıştır.
- sağın (E.T.) / sağın (E.a.):** Sağılmakta olan inek veya koyun anlamını taşır.<sup>144</sup>
- sezik (E.T.) / seziyh (E.a.):** Eski Uygur metinlerinde “şüphe”<sup>145</sup> anlamında kullanılan bu sözcük, DLT’de “sezgi; düşünce ve şüphe”, Erzurum ağzında ise “his; belirti” anlamlarında kullanılır. Eski Uygur metinlerinde “sizik” şeklinde de kullanılmıştır.
- sınuk (E.T.) / sınıhçı (E.a.):** “Kırıkçı, çıkıkçı” demek olan sözcük; Eski Uygur metinleri ve DLT’de “sın-”<sup>146</sup> şeklinde geçmiş ve “kırıl-, parçalan-” anlamına gelmiştir. Erzurum ağzında “sınıhçı” kelimesi; vücudun kemiklerinde meydana gelen kırık ve çıkıkları tedavi eden halk hekimini ifade etmek için kullanılır.<sup>147</sup>
- suğul (E.T.) / soğul- (E.a.):** Sağmal hayvanlar için süttten kesilmeyi belirten bu kelime DLT’de “çekil-, kesil-” anlamında bulunur.
- suvluğ (E.T.) / suluğ (E.a.):** Sözcük “atın çenesi altından geçen gemin zinciri”<sup>148</sup> anlamını taşır.
- suwğar- (E.T.) / suwar- (E.a.):** DLT’de “suwğar-”<sup>149</sup> şeklinde geçmiş olup Erzurum ağzında kullanılan anlamıyla yani “sulamak” anlamıyla bulunmaktadır.
- tayağ (E.T.) / taya (E.a.):** “Biçilen otların üst üste yığılmasıyla meydana gelen yığın, ot yığını”<sup>150</sup> demektir.
- teg- (E.T.) / tegeyh (E.a.):** Sözcük; “kabak, salatalık, bağkütüğü vb. sürüngen dal ve yaprakları”<sup>151</sup> anlamını taşır. Eski Türkçede kullanılan “teg-” eylemiyle ilişkilidir.
- tegiñ (E.T.) / teyin (E.a.):** “Sincap” anlamına gelen sözcük DLT’de “samur”<sup>152</sup> anlamıyla yer almıştır.
- toğlı (E.T.) / toğli (E.a.):** “6-12 aylık koç; bir yaşında olan koyun”<sup>153</sup> demek olan “toğli”ye DLT’de “altı aylık koyun”<sup>154</sup> anlamı verilmiştir.
- yarpuz (E.T.) / yarpız (E.a.):** Genellikle dere kenarlarında, sulak alanlarda yetişen, mor çiçekli, hoş kokulu kısa boylu bir bitkidir.<sup>155</sup> Kurutulmuş yemeklerde kullanılır. DLT’de “fesleğen”<sup>156</sup> diye geçer.
- yapçan (E.T.) / yawuşan (E.a.):** Güzel kokulu bir bitkidir.

<sup>142</sup> Gabain, age, s. 292

<sup>143</sup> DLT, s. 462

<sup>144</sup> Gemalmaz, age, s. 268

<sup>145</sup> Gabain, age, s. 294

<sup>146</sup> DLT, s. 489

<sup>147</sup> Kaynak kişi 2

<sup>148</sup> Gemalmaz, age, s. 285

<sup>149</sup> DLT, s. 511

<sup>150</sup> Kaynak kişi 1

<sup>151</sup> Gemalmaz, age, s. 302

<sup>152</sup> DLT, s. 547

<sup>153</sup> Kaynak kişi 1

<sup>154</sup> DLT, s. 581

<sup>155</sup> Kaynak kişi 2

<sup>156</sup> DLT, s. 668

**yigrek (E.T.) / yegreyh (E.a.):** “Bol; bereketli; daha iyi”<sup>157</sup> anlamlarını taşır. DLT’de karşılaştırma söz konusu olduğunda “daha iyi” anlamını vermek için kullanıldığı ifade edilir.<sup>158</sup>

**eke (E.T.) / yeke (E.a.):** “İri, büyük” demek olan sözcük Eski Uygur metinlerinde ve DLT’de “abla, yaşça büyük kız kardeş”i karşılamıştır.

**yeliñ (E.T.) / yelinceyh (E.a.):** “Hafif” anlamındaki isimden türetilmiş bir kelimedir. Buradaki hafiflik, somut hafifliktir. Sözcük “kolay kaldırılabilir” anlamına da gelir.

**yelpir- (E.T.) / yelpiriyh (E.a.):** DLT’de “es-; dönüp dur-; nemlen-”<sup>159</sup> anlamlarında kullanılan sözcük Erzurum ağızında “hafif meşrep; hoppa”<sup>160</sup> manasına gelir.

**yelkin (E.T.) / yelken (E.a.):** Kelime “köylülerin harman savurmak için bekledikleri rüzgarın çıkacağını gösteren ufuktaki küçük bulut”<sup>161</sup> anlamındadır.

**yengil (E.T.)<sup>162</sup> / yengüllüyh (E.a.):** Eski Türkçede kullanılmış olan hafif anlamındaki “yengil” sözcüğünden türetilmiş olan “yengüllüyh” kelimesi “hafiflik” anlamını taşır.

**yıldız/yıltız (E.T.) / yıldız (E.a.):** Eski Uygur Türkçesinde “yıltız”<sup>163</sup> biçiminde geçip “kök” anlamına gelen sözcük, Erzurum ağızında “iğnenin yıldızı”<sup>164</sup> şeklindeki kullanımıyla “iğnenin deliği, sonu, kökü” manasına gelir. Bir Erzurum türküsünde “iğnenin yıldızından gıza göz eden oğlan” ifadesi geçmektedir. Bu kelime DLT’de “ağacın kökü”<sup>165</sup> anlamında verilmiştir.

**yolağ (E.T.) / yolağ (E.a.):** DLT’de “çöldeki küçük yol”<sup>166</sup> anlamı verilen sözcük, Erzurum ağızında “yol; töre; keçi yolu” anlamlarıyla vardır.

**yörgök (E.T.) / yöreyh (E.a.):** Eski Uygur metinlerinde “yörge-”<sup>167</sup> eylemine “sar-” anlamı verilmiştir. Erzurum ağızında bu sözcük; “beşik bağı”<sup>168</sup> anlamına gelir. Çocuğun beşikten düşmemesi için beşiğin üzerinden ve altından geçirilen kuşaktır.

## Sonuç

Sonuç olarak;

- Eski Türkçe ile Erzurum ağızı arasında yapı ve anlam bakımından benzerlik gösteren 122 kelime tespit edilmiştir.

<sup>157</sup> Gemalmaz, age, s. 314

<sup>158</sup> DLT, s. 680

<sup>159</sup> DLT, s. 682

<sup>160</sup> Gemalmaz, age, s. 336

<sup>161</sup> Gemalmaz, age, s. 338

<sup>162</sup> Bu sözcük, Eski Uygur Türkçesinde “hafif” anlamına gelmektedir. Eski Uygur Türkçesinde “yüngül” biçiminde kullanımı da vardır. Ahmet Caferoğlu, age, s. 297

Karahanlı Türkçesinde ise; “hafif” anlamına gelen “yirik” ismi ve “hafifle-” anlamına gelen “yeni-” fiili kullanılmıştır:

“baka kördüm erse yirik boldı yük/özüm aydı sözlü sözüñg barı tök”

(Dikkatle bakınca, yüküm hafifledi; dedim kendi kendime: Söyle dök içindekileri.) Kutadgu Bilig, s. 122, 123

“kutuldu ilig kitti emgekleri/buğun asğı arttı yenip yükleri”

(Hükümdar birçok zahmetten kurtuldu; halkın yükü hafifledi, kazancı arttı.) Kutadgu Bilig, s. 352, 353

<sup>163</sup> Gaban, age, s. 310

<sup>164</sup> Kaynak kişi 2

<sup>165</sup> DLT, s. 691

<sup>166</sup> DLT, s. 700

<sup>167</sup> Gaban, age, s. 312

<sup>168</sup> Gemalmaz, age, s. 343

- Araştırmamızda görüldüğü üzere; bazı kelimeler yapı ve anlam olarak aynı kalmışken bazılarında ses ve anlam değişiklikleri olmuştur.
- Eski Türkçede kelime başındaki katı-patlamalı “k, k̄” ünsüzleri, Erzurum ağzında ötümlüleşerek “g” ünsüzüne dönüşmüştür. (kağ>gağ, k̄ala->gala-, kara k̄ura>garagura, k̄arlıgaç>garlanguş, kavur->gawurğa, k̄onşı>gonşı, koger->göger-)
- Eski Türkçedeki sözcüklerde iç ses konumundaki “g, ğ” ünsüzleri ötümlüleşip süreklileşerek “ğ” ünsüzüne dönüşmüştür. (ağu>ağu, ağrığ>ağrı)
- Eski Türkçede iç ve son seste bulunan katı-patlamalı “k̄” ünsüzü yerini katı-sızmalı “h̄” ünsüzüne bırakmıştır. (aşağ>aşah, anuğ>anih, sınığ>sınıhçi, buğun>buğun, toklı>tohli)
- Sözcük başında görülen t>d ünsüz değişimi de Eski Türkçe ile Erzurum ağzı arasında görülen belirgin ses farklılıklarından biridir. (tan->dan-, tatığ>dadah, tawışgan>dawuşan, tegirme>degirmi, tındur->dındır-, tirek>direyhlen-)
- Eski Türkçe ile Erzurum ağzı arasında benzerlik gösteren sözcükler içinde, kelime başında b>m ünsüz değişimi de tespit edilmiştir. (bañ>mangıl-da-)
- Erzurum ağzında Eski Türkçenin izlerini görebildiğimiz bazı kelimelerde, iç ses ve son sesteki “k” ünsüzünün “yh” ünsüzlerine dönüştüğü tespit edilmiştir. (tirek>tireyhlen-, böğücük>böcüyh, bürük>büriyhlen-, enükle->eniyhle-)
- Eski Türkçeden Standart Türkiye Türkçesine geçen bazı sözcükler arasında iç seste görülen d>z>y gelişimi, Erzurum ağzında “boduğ>boyah” kelimesinde görülür.
- İç ses ve son seste görülen “ğ” ünsüzünün yitimi, Eski Türkçe ile Erzurum ağzı arasında görülen ses farklılıklarından biridir. Son seste buluna “ğ” ünsüzü düşerken kendinden önceki kalın ünlünün de incelmeye sebep olur. (tawuşgan>dawuşan, tolguk>doluğ, saçığ>saçi, bışığı>bışi, ağrığ>ağrı)
- Eski Türkçe ile Erzurum ağzı arasında benzerlik gösteren sözcüklerde ünsüz tekleşmesi (ekkiz>ekiz), ünsüz ikizleşmesi (aşak>aşşah) ve hece kaynaşması (böğücük>böcüyh) olaylarına da rastlanmıştır.
- Addan ad türeten bir ek olan “+lk” eki, Erzurum ağzında “lyh” biçiminde kullanılır. (em+lyh)
- Erzurum ağzında, Eski Türkçede kullanılmış kelimelerden türetilen sözcüklerin kullanıldığı görülmüştür. Eski Türkçe kelimelerden türetilen “em/em+lyh, bürük/büriyh+le-n-, bürçek/pürçüyh+li, tirek/direyh+le-n-” sözcükleri örnek olarak verilebilir.
- Eski Türkçe ile Erzurum ağzı arasında benzerlik gösteren kelimelerin yer aldığı sözlü halk ürünlerinin -atasözü, mani, deyim- Erzurum ağzında kullanıldığı tespit edilmiştir.
- Bu sözcükler merkezden ziyade daha çok ilçe ve köylerde yaşamaktadır.
- Erzurum ağzında iz bırakmış olan Eski Türkçe sözcükler içerisinde; biçim ve anlam olarak değişiklik gösteren sözcüklerin sayısı değişiklik göstermeyenlere oranla daha fazladır.



### KAYNAKÇA

- ALYILMAZ, Cengiz, Eski Türkçenin Lügati, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Erzurum 1986.
- ATA, Aysu, “Derleme Sözlüğü’nde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler”, Türkoloji Dergisi, C: 13, S: 1 (2000), s. 67-99.
- ATILCAN, İhsan Coşkun, Erzurum Ağzı (Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü), Erzurum Halk Oyunları-Halk Türküleri Derneği Yayınları, İstanbul 1977.
- BAYAT, Fuzuli-ALİYEVA, Minara Esen, Eski Türkçe Sözlük, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2008.
- BULUT, Sebahattin, Erzurum Çarşı Pazar, Erzurum Halk Oyunları-Halk Türküleri Derneği Yayınları, Erzurum 1997.
- CAFEROĞLU, Ahmet, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1968.
- CAFEROĞLU, Ahmet, Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Edib Ahmet B. Mahmud Yükneki, Atebetü’l Hakayık (Haz.: Reşit Rahmeti Arat), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- ERGİN, Muharrem, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2000.
- GABAIN, A. Von, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- GEMALMAZ, Efrasiyap, Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- GÖKÇÜR, Engin, “Van Gölü Havzası Ağızlarında Kullanılan Eski Türkçe ve Orta Türkçe Menşeli Sözcükler Üzerine”, Diyalektolog Dergisi, S: 4 (2012), s. 35-45.
- GÜLENSOY, Tuncer, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Kaşgarlı Mahmūd, Divānū Lugātī’t-Türk, (Çev. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005.
- KAYA, Ceval, Uygurca Altun Yaruk, Tür Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- KORKMAZ, Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- KORKMAZ, Zeynep, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- OLCAY, Selahattin, Erzurum Ağzı (İnceleme-Derleme-Sözlük), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- ÖZKAN, Mustafa, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- TEKİN, Talat, Orhon Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (ET: 20.11.2012)

---

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, (Çev. Reşit Rahmeti Arat), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.

**Kaynak Kişiler:****Kaynak kişi 1:**

Adı-Soyadı: Hanım Değirmencioğlu

Eğitim durumu: Okuma yazması yok

Yaşı: 92

Mesleği: Ev hanımı

Memleketi: Erzurum/Merkez/Yeşildere Köyü

Kimden öğrendiği: Büyüklerinden.

**Kaynak kişi 2:**

Adı-Soyadı: Sevgi Akan

Eğitim durumu: İlkokul mezunu

Yaşı: 58

Mesleği: Ev hanımı

Memleketi: Erzurum/Merkez

Kimden öğrendiği: Büyüklerinden.